

prof. dr. mikail bayramın ahlâk-ı nâsırî hakkındaki iddiâları üzerine bir değerlendirme

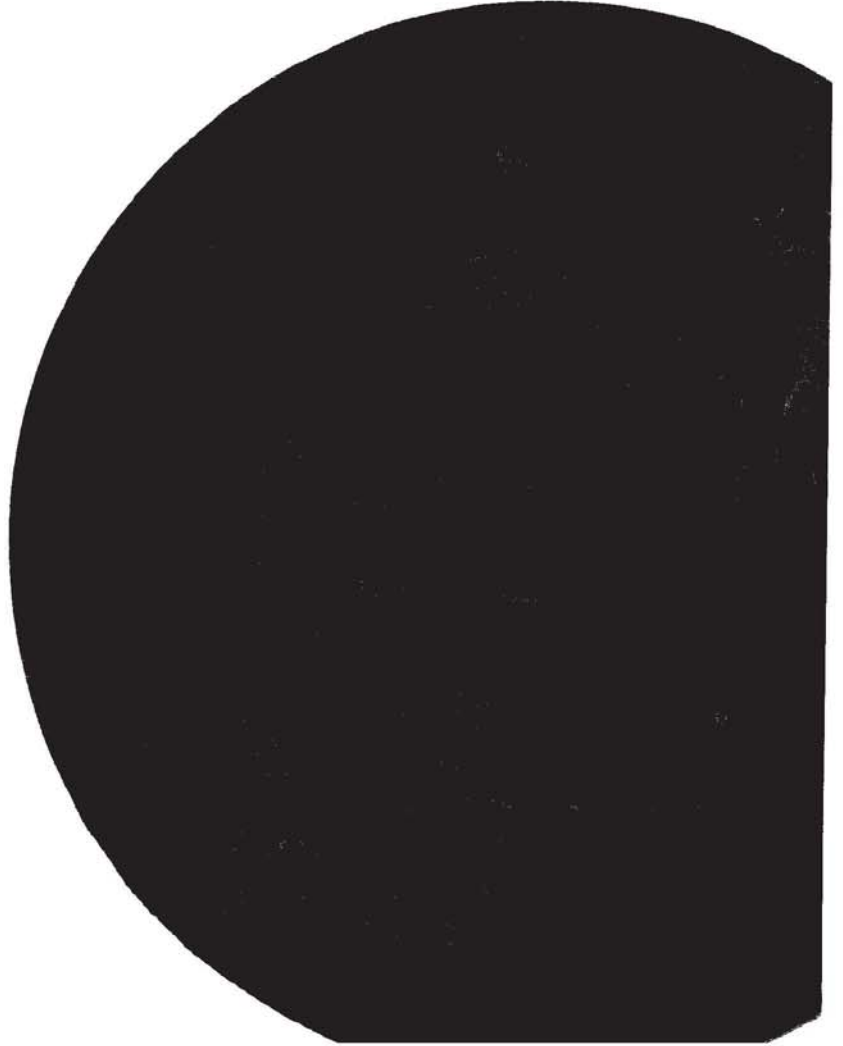
MURAT DEMİRKOL

Araştırmacı, Öğretmen

I- Nasiruddîn Tusi ve Ahlâk-ı Nasirî

Ahlâk-ı Nasirî, İslâm düşünce tarihinde doğrudan ahlâkla ilgili olarak yazılmış ikinci klasik eserdir. Birincisi, İbn Miskeveyh'e (ö: 1030) ait *Kitabu't-Tahare*, diğer adıyla *Tehzibu'l-Ahlâk* adlı eserdir. Bunu söylerken Zekeriya Razi, Farabi, İbn Sina, Gazalî ve İbn Bacce'nin konuyla ilgili çalışmalarını görmezlikten gelmiş olmuyoruz. Sadece ahlâk felsefesi ve sistematik ahlâk ilmiyle ilgili olarak ilk ortaya konulmuş eserler olmasıyla diğerlerinden ayrıldıklarını vurgulamak istiyoruz.

Ahlâk-ı Nasirî, ünlü filozof, kelamcı, mantıkçı, matematikçi ve astronomi bilgini Hacı Nasiruddîn Tusî'nin (ö:1274) ahlâk alanında telif ettiği bir şaheserdir. Bu eser, ahlâk ilminin ileriki yüzyıllarda kaleme alınan diğer iki örneğinin de hem biçim hem muhteva bakımından ilham kaynağı ve nümunesi olmuş-

tur. İslam ahlâkçılığının Ahlâk-ı Nasırî kadar meşhur ve kıymetli olan bu diğer iki örneği, Celaleddin Devvani'ye (ö: 1502) ait *Ahlâk-ı Celalî* ile Kınalızâde Ali Efendi'ye (ö: 1572) ait *Ahlâk-ı Alâî* adlı eserlerdir.

Nasiruddin Tusî, bu eseri, İsmailî idare altındaki Alamut'ta geçirdiği yıllarda yazmıştır. O, bu kitabı kaleme alış sebep ve saikini eserin mukaddimesinde belirtmiştir. Kalenin İsmailî valisi Nâsiruddin Muhtesem, bir ilim meclisindeyken Tusî'den, İbn Miskeveyh'in kıymetli ahlâk eseri *Kitabu't-Tahare*'yi Arapça'dan Farsça'ya tercüme etmesini istedi. Tusî, bu nadide eserin bütün anlam ve edebiyat güzelliğini tercümeyle aynen aktarmanın çok zor olduğunu

Ahlâk-ı Nasırî müellifi, sıradan herhangi bir ahlâkçı değildir. Zamanına kadar gelen bütün Yunan, Süryanî ve İslâm felsefesi alanında birikimiyle donanmış, mantık ve matematikte deha seviyesinde olan teorik astronomi bilgisini, kurduğu rasathaneyle pratiğe kavuşturan...

nu ileri sürerek bunun yerine orijinal bir ahlâk kitabı kaleme almayı teklif etti. Alamut hakimi bunu uygun gördü ve Tusî, hem İbn Miskeveyh'in söz konusu eserinden hem de diğer pek çok alim ve filozofun eserlerinden yararlanarak yepyeni bir ahlâk kitabı telif etti. Adını, istek sahibi ve eserin kendisine ithaf edildiği Nâsiruddin Muhtesem'e nisbetinden alan *Ahlâk-ı Nasırî*, üç ana bölümden oluşmaktadır.

Tusî sadece birinci bölüm olan Tehzib-i Ahlâk (Ahlâkın Arındırılması) kısmında İbn Miskeveyh'in eserinden faydalanmıştır. Yazar bunu açıkça itiraf etmektedir. Diğer iki bölüm olan Tedbir-i Menazil (Ev Yönetimi) ve Siyaset-i Müdün (Ülke Yönetimi), tamamen Tusî'nin orijinal tasarımıdır. Bu bölümler, İbn Miskeveyh'in *Kitabu't-Tahare*'sinde zaten yoktur.

Felsefe alanında İbn Sina'nın İşarât ve Tenbihat'ına yazdığı şerh ile büyük filozofun en güçlü şarihi ünvanını kazanan, mantık alanında *Esasu'l-İktibas* ve *Tecridu'l-Mantık* adlı kitaplarıyla tanınan, kelim alanında *Tecridu'l-İtikad* ve *Kavaidu'l-Akâid* adlı kitaplar yanında birçok itikadî risalesi bulunan, fakat bu konudaki şöhretini daha ziyade Şîî kelamını felsefeyle kaynaştıran ilk düşünür olmasından alan, matematikte onlarca risaleyle birlikte birçok eski matematikçinin eserlerine tahrir tarzı şerhler yazan ve trigonometrinin babası olarak matematik tarihine geçen, astronomi sahasında birçok eserinin yanında inşa ettirdiği Merağa Rasathanesiyle uzay biliminin sayılı ünlüleri arasına katılan ve daha da önemlisi Merağa Rasathanesi kompleksinde beynelmil bir akademi kuran Tusî, bunca ilgi ve uğraş arasında ahlâk ve eğitime de büyük önem vermiştir.

Tusî'nin ahlâk hakkında *Ahlâk-ı Nasırî* dışında henüz Türkçe'ye çevrilmemiş olan *Evşafu'l-Eşraf* ve *Ahlâk-ı Muhtesemi* adlı iki kitabı daha vardır. Tusî'nin ayrıca genel olarak eğitim ve öğretim yöntemlerini işlediği *Âdabu'l-Müteallimin* adlı bir eseri bulunmaktadır.

Ahlâk-ı Nasırî müellifi, sıradan herhangi bir ahlâkçı değildir. Zamanına kadar gelen bütün Yunan, Süryanî ve İslâm felsefesi alanında birikimiyle donanmış, mantık ve matematikte deha seviyesinde olan teorik astronomi bilgisini, kurduğu rasathaneyle pratiğe kavuşturan, İslâm dünyasının çeşitli ilim merkezlerinden tedarik ettiği 400.000 adet kitapla dev bir kütüphane ve bütün İslâm aleminden davet ederek getirttiği devrin en seçkin bilgin ve filozofları ile büyük bir üniversite vücuda getiren, hem İsmailî hükümdarlar hem de Moğol padişahları tarafından vezir olarak çalıştırılacak düzeyde siyasî bilgi ve ufka sahip olan bir ansiklopedist ve allamedir, O. Ahlâk-ı Nasırî'nin değerini anlayabilmek, Tusî'nin ilmî ve felsefî kişiliğini bilmekten geçer.

Ahlâk-ı Nasîrî'nin Fecr Yayınevi tarafından A. Vahap Taştan ve Habil Nazlıgöl'ün çevirisiyle Türkçe'ye kazandırılan bu nüshası (Ank. 2005), bir giriş ve üç ana bölümden oluşur. Eserin ilk orijinal bazı nüshalarında bir de sonuç (hatime) bölümü bulunmaktadır. Muhammed Müderrisî, Tusî'nin hayatını ve felsefî görüşlerini anlattığı "*Sergožešt-o Akâyid-i Felsefî*" adlı çalışmasında hem bu hatimenin hem de mukaddimenin, İsmailîlerin yanında iken yazılan ilk orijinal metinlerini yayınlamıştır.

Tusî, İsmailî Kuhistan devletinin yıkılışından sonra yeniden yazdığı *Mukaddimed*e eserin yazılış nedeni ile teorik ve pratik hikmet hakkında genel bilgiler verir.

Tusî, bölümleri ifade etmek için makale terimini kullanmış, mütercimler de buna sadık kalmışlardır. Bu kelimenin Türkçe'de edebî bir yazı türü olarak bilinen makale ile bir ilgisi yoktur. Bu makaleler, her birisi birer kitap hacminde geniş bölümlerdir. Birinci makale "Ahlâkın Arındırılması" başlığını taşımakta olup ilki yedi fasıl, ikincisi on fasıl içeren iki kısımdan oluşur. Bu ilk kısım ahlâk felsefesi ve psikolojiyle ilgilidir. Bu makalenin ikinci kısmı ise halk arasında genel olarak "Ahlâk" diye bilinen iyi ve kötü huylar, erdemler ve kötülükler ile ilgilidir.

Bu konularla ilgili ayrıntılı bilgi vermek, bir tanım yazısının sınırlarını aşacağından bunlarla yetiniyoruz. Üstelik bu eser, öyle klasik kitaplarda görmeye alıştığımız başı sonu belirsiz dağınık bir yapı arzuetmez. Yazar, eseri o kadar sistematik, o kadar öğretici ve örneklerle dolu akıcı bir anlatımla yazmıştır ki okuma süresince tıpkı çağdaş bir romanı okurken duyulan hazza benzer bir duygu hissedilir. Kitabın bilgin bir edebiyatçının kaleminden çıktığını farketmek zor olmayacaktır. Yazar, bir filozof ve matematikçidir ama geniş halk kitlelerini göz önünde bulundurarak yazdığı için

her kültür düzeyindeki insanın sıkılmadan okuyacağı bir dil ve örgüye sahiptir. Üstelik, yazarın Mukaddimedede altını çizerek belirttiği gibi, herhangi bir mezhebin ve hatta belli bir dinin öncelikleri bile öne çıkarılmaksızın mümkün olduğunca kuşatıcı ve genel bir anlayışla kaleme alınmıştır. Eser içerisinde en az Müslüman önder, âlim ve filozoflar kadar Yunanlı ve Doğu'lu düşünürlerden de örnekler ve alıntılar sunulmuştur. Tusî'nin bu eseri, batınlığı ve mezhep taassubuyla bilinen İsmailîlerin arasında iken yazdığı göz önünde bulundurulunca bu özellik daha çok önem arzeder.

"Ev Yönetimi" başlığını taşıyan ikinci makalede beş fasıl (bölüm) yer alır. Kitabın en kısa bölümünü bu konu oluşturur. Bölüm, aile hayatı, aile fertleri arası ilişkiler ve adab-ı muâşeret ile ilgilidir.

Bu eser, öyle klasik kitaplarda görmeye alıştığımız başı sonu belirsiz dağınık bir yapı arzuetmez. Yazar, eseri o kadar sistematik, o kadar öğretici ve örneklerle dolu akıcı bir anlatımla yazmıştır ki okuma süresince tıpkı çağdaş bir romanı okurken duyulan hazza benzer bir duygu hissedilir.

Kitabın bize göre en önemli bölümünü "ülke yönetimi"ni yani siyaset ve idareyi konu alan üçüncü bölüm oluşturur. Bu bölümde Farabi etkisi göze çarpar, ama yazarın kendi çağının iyi bir siyasî gözlemcisi olması ve hükümdarlara verdiği danışmanlık hizmeti onun bu konuyu daha gerçekçi ve pratik olarak işlemesini sağlamıştır. Ahlâk-ı Nasîrî'de Farabi'nin ütöpik erdemli şehrinin ötesinde uygulanabilir somut ve gerçekçi öneriler dile getirilir." Devleti uzun süre yaşatan adalettir, adaletin birinci şartı da farklı halk tabakaları arasında uyum sağlamaktır." diyen Tusî, tıpkı insan sağlığının, vücudun dört unsuru arasındaki

uyuma bağlı olması gibi toplumun huzur ve barışının, daha doğrusu adaletin de dört temel sınıf arasındaki uyuma bağlı olduğunu söyler. Kalem ehli olan aydınlar vücuttaki suyun, kılıç ehli olan askerler ateşin, muamele ehli olan memurlar ve bürokratlar havanın, ziraat ehli olan çiftçiler ise toprağın yerini tutarlar.

Tusî, yönetimde başarının, hükümdarda fiilî olarak bulunması gereken yedi özelliğe bağlı olduğunu söyler. Bunlar; babacanlık, âlice-naplık, metanet, azim, sabır, zenginlik, sadk ve iyi iş gören yardımcılardır. Tusî'nin eserinde iyi bir hükümdar olmak kadar iyi bir vatandaş olmanın da sırları ve yolları anlatılır. Sekiz fasıldan oluşan bu bölüm, "Eflatun'un Vasîyetleri" ile sona erer.

Bayram'ın iddiası özetle şöyledir: Ahlâk-ı Nasîrî adlı eser, gerçekte Tusî ile aynı zaman diliminde, Anadolu'da yaşamış ve Hacı Nasîruddin Tusî ile yarı isim benzerliği bulunan ve Ahi Teşkilatının kurucusu olan Hacı Nasîruddin Mahmud el-Hoyî'ye (ö:1261) aittir.

II- Mikail Bayram'ın İddiaları ve İrdelenmesi

Yaklaşık sekiz asırdır İslâm dünyasının her yanında büyük filozof, bilgin ve ahlâkçı Nasîruddin Tusî'ye ait bir ahlâk klasiği olmuş ve çoğaltılıp okunmuş *Ahlâk-ı Nasîrî*, Tarih Profesörü Sayın Mikail Bayram tarafından bir intihal suçlamasıyla karşı karşıyadır. Bayram'ın iddiası özetle şöyledir: Ahlâk-ı Nasîrî adlı eser, gerçekte Tusî ile aynı zaman diliminde, Anadolu'da yaşamış ve Hacı Nasîruddin Tusî ile yarı isim benzerliği bulunan ve Ahi Teşkilatının kurucusu olan Hacı Nasîruddin Mahmud el-Hoyî'ye (ö:1261) aittir. Mahmud el-Hoyî halk arasında Ahi Evren diye meşhur olmuştur. Mikail Bayram, Moğol yönetimine karşı olduğu için onu halkın gözünden düşürmek ve unutturmak amacıyla bazı eserlerinin

planlı olarak adaşı ve çağdaşı olan İranlı filozof Hacı Nasîruddin'e nisbet edildiğini ileri sürer. Bayram'a göre sadece Ahlâk-ı Nasîrî değil, Sadreddin Konevi ile mektuplaşmalar, *Evsafu'l-Eşraf ve Âğaz-u Encâm* da aslında Ahî Evren'e ait olup, "kah intihal ederek bizzat yazarın sahiplenmesiyle, kah Moğolların kültürel politikalarının sonucu olarak" Tusî'ye nisbet edilmiştir. Bayram'ın Ahî Evren'e ait iken Tusî'ye aitmiş gibi gösterildiğini söylediği '*Gosâyîş-nâme*' adlı bir eser daha vardır ki, malesef biz Tusî'ye nisbet edilen 274 adet eser arasında böyle bir kitaba rastlayamadık.*

Mikail Bayram'ın iddialarını tek tek ele alalım:

1- Sayın Bayram, daha makalesinin ilk cümlesinde, özel ihtisas gerektiren bir konuda tez ileri süren bir bilim adamının yapmaması gereken bir hata yapar. Söyle der: "Hâce Nasîruddin-i Tûsi, İslâm dünyasının en tanınmış filozof, astronom ve matematikçisidir." (Bayram, s.1)

Bu iddia, İslâm bilim ve düşünce tarihini en basit seviyede bilen bir kimsenin dahi sarf edemeyeceği abartılı bir sözdür. Çünkü Fârabi, İbn Sina ve İbn Rüşd, Tûsi'den daha ünlü filozoflardır. Havarizmî (ö: 863) ve Ömer Hayyam'ın (ö: 1123) matematikteki şöhreti Tusî'den daha ileridir. Denkleri olmakla birlikte belki onu İslâm dünyasının en tanınmış astronomu sayabiliriz.

2- Mikail Bayram, *Ahlâk-ı Nasîrî*'nin aidiyeti konusunda oldukça çelişkili ifadeler kullanmaktadır. Bir yerde Tusî'nin, İbn Miskevî'ye ait olan bu eseri Arapça'dan Farsça'ya tercüme ederek kendisine mal ettiğini söyler, başka bir yerde bu eseri Ahî Evren'in tercüme ettiğini, zira onun tercümeleriyle mahir olduğunu ileri sürer. Aynı iddianın devamında Ahî Evren'in Ahlâk-ı Nâsîrî'ye "Hikmet-i İlmî" ve "Hikmet-i Amelî" diye iki bölüm eklediğini

söyler. Ne gariptir ki Bayram, İbn Miskeveyh'ten çeviri yapıldığını ileri sürdüğü bu kataba ilave yapılan yeni iki bölümün ne olduğundan dahi habersiz görünmektedir. Tusî, İbn Miskeveyh'in eserini tercüme etmediğini, sadece onun düzenini takip ederek ilk bölümü, yani Ahlâkın Arındırılması (Tehzibü'l-Ahlâk) bölümünü yazdığını, buna ilaveten İbn Miskeveyh'in eserinde bulunmayan iki orijinal konu daha yazdığını açıkça söyler. Bu iki orijinal konu hiç de, Bayram'ın iddia ettiği gibi "Hikmet-i İlmî" ve "Hikmet-i Amelî" değil, "Tedbir-i Menazil" (Ev idaresi) ve "Siyaset-i Müdün" (Ülke/Şehir Yönetimi) adlarını taşır. Ne yazık ki eleştirmen, yargıladığı eserin ana başlıklarını bile görmezden gelmektedir. Evet, eserde Sayın Bayram'ın sözünü ettiği "Hikmet-i İlmî"den -ki yazar, doğrusu Hikmet-i Nazarî olan bu terkibi bile yanlış aktarmaktadır- ve "Hikmet-i Amelî"den bahsedilmektedir, ama iki ayrı bölüm olarak değil, sadece eserin Mukaddime'sinde ve toplam üç sayfada. Bayram'ın referans olarak kullandığı Mücteba Minovî ve Ali Rıza Haydarî'nin tasbih ve açıklamasıyla yayınlanan H.Ş. 1369 Tahran baskısında bu kısa alt başlıklar 38-40 (Fecr'in Türkçe Baskısı: 59-62) sayfalarda yer alır. Bir de öğrenmek istiyoruz, İbn Miskeveyh'in ahlâk kitabını Ahi Evren acaba hangi dile çevirmiştir? Sayın Bayram belirtmiyor. Farsça'ya mı, Türkçe'ye mi?

3- Tusî, eseri telif sebebini gayet açık ve dürüst bir şekilde ifade etmesine rağmen, Bayram, ilgili pasajı ya doğru dürüst Farsça bilmediği için -ki bilmeyebilir, o zaman bilen birisine düzgünce çevirtebilirdi- ya da kasıtlı olarak çarpıtarak nakleder. Merak edenler, ister Fecr'in yayınladığı Türkçe baskıdan (s. 56-57), isterlerse "H.Ş. 1369 Tahran" Farsça baskısından (s. 35-37) karşılaştırabilirler.

Bayram'ın Tusî'ye nispet ettiği ama muhtemelen çeviri hatalarıyla aktardığı pasaj:

"Ben Kuhistan'da bulunduğum sırada Kuhistan'daki İsmailîlerin reisi olan Emir Nâsiruddin Abdurrahim el-Muhteşem adlı dostum bu eseri bana getirdi. Dostlar ve ilim taliplerinin bu esere çok rağbet gösterdiklerini, onların bu eserden daha iyi yararlanmaları için bu eseri gözden geçirmemi, ona bir mukaddime yazmamı ve gerekli yerleri değiştirmemi istedi. Ben böyle şeylerden hoşlanmadığım ve caiz görmediğim ve bu işi yaptığımı öğrenenlerin beni kınayıp ayıplayacaklarını bildiğim halde dostların ısrarlı taleplerine dayanamayarak bu işi yaptım." (Bayram, s. 3)

Şimdi de Tusî'nin asıl ifadelerine bakalım:

"Kuhistan'da, o vilayetin hâkimi Nasiruddin Ebu'l-Feth Ebu Mansur'un hizmetinde iken bir defa meclisinde meşhur bilgin, kamil filozof Ebû Ali b. Miskeveyh'in Ahlâkın Arındırılması hakkında yazdığı 'et-Tahare' kitabından sözedip (...) bu satırların yazarına (yani banal) buyurdular ki: 'Bu güzel kitabı, terimlerini değiştirerek Arap dilinden Farsça'ya tercüme etmek gerekir. Bu devrin insanların çoğu edep giysisinden mahrumdurlar. Cevahir gibi manası olan böyle kıymetli bir giyim onların erdemi süslerse çok büyük sevap olur." dedi.

Dostlar ve ilim taliplerinin bu esere çok rağbet gösterdiklerini, onların bu eserden daha iyi yararlanmaları için bu eseri gözden geçirmemi, ona bir mukaddime yazmamı ve gerekli yerleri değiştirmemi istedi.

"Bu satırların yazarı bu işareti emir gibi kabul edip biraz düşündükten sonra kendi kendine bir karara vararak şöyle dedi: Bu kadar güzel manaları çevirmek, onların güzel elbiselerini soyup iğreti elbise giyindirmek, insanı maymun şekline sokup acayipleştirmeye benzer.

Her zevk sahibi bunu görünce kendini ayıplamaktan ve kınamaktan alamaz. Bundan öte, adı zikredilen kitapta hikmet bölümlerinin en önemlileri verilmiş olsa da orada iki bölüm yoktur: Şehir yönetimi ve ev yönetimi bölümleri. Halbuki bu iki hikmet zamanın ihtiyacına göre büyük önem kazanmış, onun yeniden tanımlanıp açıklanması zorunlu olmuştur. Yeni bir eser yazılıyorsa, her şeyden önce kitabın tercümesi sebebiyle karşılaşılabilecek birtakım problemlerden kurtulmak mümkün olurdu. İkinci olarak taklit değil, orijinal, derli toplu, herkesin anlayabileceği şekilde, o büyük bilgini İbn Miskeveyh'in kitabında olan bütün hikmetlerin esasını vererek ve sözü edilen iki konu hakkında başka bilgilerin fikirlerini de ilave ederek yeni bir kitap yazılmış olurdu.

"Gönlümden geçen bu fikri hükümdara arz ettim ve çok beğendi. Ben âciz, böyle bir şeye layık ve böyle bir cesarete sahip olmadığımı; tenkitçilerin eleştirisine, bedbahtların alaya alınmasına maruz kalacağımı bildiğim halde, o büyük ve âlicenap insanın teşviki beni yüreklendirdi. Bu eseri yazmamı ısrarla emrettikle-

Bir defa, Tusî, İsmailîlerden kurtulduktan sonra Mukaddimeyi değiştirdiğini bizzat kendisi itiraf ediyor. Bunda gizli bir taraf yok. Bayram, nasıl oluyor da bu içten itirafı, bir yerde İbn Miskeveyh'ten, bir başka yerde de Ahi Evren'den intihal yaptığının belgesi olarak kullanıyor.

ri için bu işe başlayıp Allah'ın yardımı ile sona erdirdim. Bu kitabın yazılması onun emir ve teşvikiyle olduğundan, adına Ahlâk-ı Nâsirî denildi." (Ahlâk-ı Nasırî, 2005 Ankara, s. 56-57)

Bu ifadelerden açıkça anlaşılan şudur: Vali Nâsiruddin Muhtesem, Tusî'den, İbn Miskeveyh'in kitabını terimlerini değiştirerek Arapça'dan Farsça'ya tercüme etmesini ister. Tusî bunu üç açıdan doğru bulmaz: Birincisi,

orijinal bir eserin terimlerini değiştirerek çevirmek ilim ahlâkıyla bağdaşmaz. İkincisi, eserin güzelliği tercüme ile aynen aktarılmaz. Üçüncüsü, Tusî, gizlediğini sandığımız asıl sebebe göre, tercüme etmeyi gururuna yediremez ve vâliye, yeni iki bölüm eklenmiş haliyle orijinal bir eser takdim etmeyi daha münasip görür. Yaptığı açıklamayla da Nâsiruddin Muhtesem'i buna ikna eder.

4- Mikail Bayram, Mukaddime değişikliğiyle ilgili açıklamaları öylesine yanlış yorumlayarak aktarıyor ki insan, bir ilim adamının böylesine zannî gerekçelerle ağır ithamda bulunmasına üzülmeye geçemiyor. "Tusî'nin bu ifadeleri, onun bilerek bir intihal işi yaptığını göstermektedir." (Bayram, s. 3) diyor. Okuyucular, Bayram'ın iddialarını daha sağlıklı değerlendirebilmek ve işin aslını öğrenmek için Ahlâk-ı Nasırî'nin Mukaddimesini (Farsça baskı: s. 33-44; Türkçe baskı: 53-67) okurlarsa gerçek açığa çıkar.

Bir defa, Tusî, İsmailîlerden kurtulduktan sonra Mukaddimeyi değiştirdiğini bizzat kendisi itiraf ediyor. Bunda gizli bir taraf yok. Bayram, nasıl oluyor da bu içten itirafı, bir yerde İbn Miskeveyh'ten, bir başka yerde de Ahi Evren'den intihal yaptığının belgesi olarak kullanıyor, anlaşılır gibi değil. İnsanların ellerinde yaygın olan nüshaların mukaddimelelerinde değişiklik yapılmasını zaten kendisi öneriyor. Çünkü İsmailî baskı altında biraz abartılı övgüler yazmıştı. Tusî bu övgüyü ve eseri İsmailî vali adına yazdığını zaten yeni Mukaddimedede de belirtmektedir.

5- Bayram, Tusî'nin eserden çıkardığı ilk Mukaddimeyi ve sonraki nüshalarda hiç yer almayan "Hatime"yi araştırdığını, şans eseri Afyon Karahisar Gedik Ahmet Paşa Kütüphanesi nüshasında sadece "Hatime"yi bulduğunu büyük bir heyecanla aktarıyor. Sonra da orada geçen "Meclis-i Âlî" saygı ifadesinden ha-

rekette ilginç bağlantılar kuruyor. Sayın Bayram, eski Mukaddime'yi hala bulamamışsa haber verelim ki hem eski Mukaddime, hem de "Hatime", Muhammed Müderrisi Zencani tarafından "*Sergožešt Akayid-i Felsefî-i Hâce*" adlı eserde (HŞ. 1379, Tahran baskısı) nakledilmiş bulunmaktadır. Sözkonusu eski Mukaddime'de şimdiki Mukaddime'nin önemli bir kısmı aynen yer almaktadır. Üstelik onun kesinlikle Büyük Anadolu Selçuklu Sultanı Alaaddin Keykubat'a işaret ettiğini iddia ettiği "Meclis-i Âli" ünvanı, onun hayretle tesbit ettiği üzere sadece "Hatime"de değil, hem eski Mukaddime'de hem de yeni Mukaddime'de yer almaktadır. İki de bir Minovî ve Haydarî diyerek sürekli referans gösterdiği bu şahısların tahkik ve tashihiyle basılan ve bizzat kendisinin de alıntılar yaptığı o meşhur baskının bile Mukaddime'sinde 'Meclis-i Âli' ünvanı bulunmaktadır.

'Meclis-i Âli' ünvanı sadece Selçuklu Sultanları için değil, o zamanlar Fars kültür havzasında bulunan İsmailî, İlhanlı vs. bütün hükümdarlıklarda kullanılan yaygın bir saygı ifadesi olmalıdır. Yeni Mukaddimedede bu ünvan şöyle geçiyor:

"Meclis-i Âli Nâsiruddin Abdurrahim İbn Ebî Mansur." Bu adam, Tusî'ye önce Kitabü't-Ta-hare'yi tercüme etmesini emreden, Tusî'nin ikna etmesiyle de bir ahlâk kitabı yazmasını isteyen, Tusî'nin de ona ithafen eseri "Ahlâk-ı Nâsirî" diye adlandırdığı Nâsiruddin Muhtesem'den başkası değildir.

Gelelim, Sayın Bayram'ın bulduğu, bizim de Muhammed Müderrisi'nin anılan eserinden okuduğumuz "Hatime"deki "Meclis-i Âli" ifadesine:

"*Hazret-i Bozorgovâr-i Meclis-i Âlî Şehinşâh'î Âfâkî Şehriyârî İnan Dâafallahu Celâlehü*"

Bu tazim sözlerinde Alâuddin Keykubat'ın kastedildiğini nasıl çıkarıyor? Bu Selçuklu

Sultanı için, Meclis-i Âli ünvanı kullanılmış olduğu için mi? Ona bakılırsa Padişah ünvanı hem Selçuklu, hem İsmailî, hem İlhanlı, hem de diğer birçok Türk hükümdarı için kullanılır.

Padişah ünvanı hem Selçuklu, hem İsmailî, hem İlhanlı, hem de diğer birçok Türk hükümdarı için kullanılmıştır. Bir yerde Padişah kelimesine rastlayınca hemen bu, ya Selçuklu veya Osmanlı hükümdarıdır mı, diyeceğiz?

mıştır. Bir yerde Padişah kelimesine rastlayınca hemen bu, ya Selçuklu veya Osmanlı hükümdarıdır mı, diyeceğiz? Bu bir yana, tazim ifadesinde geçen "Şehriyar-i İnan Şahı ünvanı Alaaddin Keykubat hakkında hiç kullanılmış mıdır? Bu sıfat, bizzat İnan sınırları içinde hükümdarlık yapan birine mi, yoksa ülkesi, Orta ve Batı Anadolu ile sınırlı olan Alaaddin Keykubat'a mı daha çok uyar?

Mikail Bayram ya ilk orjinal Mukaddime'deki şu isimleri görseydi Alaaddin isminin Anadolu Selçuklularına has bir isim olduğunu mu düşünürdü? Tusî, eski Mukaddime'de yer alan bir övgü şiirinde zamanın İsmailî hükümdarı Alâuddin Muhammed'i şöyle methediyor:

"*Mevla'l-Enâm Alâuddin men secedet*

Cebâhu esrafühüm lemmâ raev şeref"

Eğer sayın Bayram, işte bu O Alaaddin Keykubat diyecek olursa, Mukaddime'nin ileriki satırlarında, İsmailî hükümdarı gölgede bırakacak kadar güçlü olan Kuhistan vâlisi Nasiruddin Muhtesem için söylediği şu iltifata göz atalım:

"*Meclis-i Âlî Şehinşâh-ı Azam Padişâh-ı Muaz-zam Nâsirul Hak ved-din Kehfü'l-İslam ve'l-Müslimin Melik-i Mülûki'l-Arab ve'l-Acem Adel-i Vilâti's-Seyf ve'l-Kalem Hosrev-i Cihan Şehriyar-i İnan Abdurrahim b. Ebî Mansur*"

Peki, bu Meclis-i Âli, Nâsiruddin Muhtesem'den başkası mı?

6- Mikail Bayram, hayatının seyri bu kadar açık ve belli olan, başından geçen bazı hadiselerle eserlerinde değinen ve eserlerini bitirdiği tarihi kitabın sonuna hicrî takvimle bizzat düşen bir âlim ve filozof hakkında nasıl bu kadar aleni ve de mesnetsiz ithamlarda bulunuyor, bilemiyoruz. Mesela diyor ki: "*Zaten 633 (1235)'te henüz genç yaşıydı ve daha telifat yapmaya başlamamış veya telifat yapacak ortamı bulamamıştır. Moğollar'ın hizmetine girdikten sonra eserler telif etmeye başlamıştır.*" (Bayram, s. 4)

Bayram Bayram, Afyon Karahisar nüshasının H. 633 yılında yazıldığı bilgisinden hareketle, Tusî'nin bu eseri bu tarihte yazmış olamayacağı, çünkü Tusî'nin 30 yıl sonra esere bir bölüm ilave ettiğini, yani 30 yıl sonra Mukaddimeyi yazdığını söylemektedir.

Bu iddia baştan sona asılsız ve mesnetsizdir. Tusî kaç tane eserini İsmailîlerin emri altındayken yazdığını bizzat söylüyorken biz nasıl kalkıp da bunu inkar etmeye ve uydurma bir tarih ihdasına cüret edebiliriz?

Tusî, *Ahlâk-ı Nasirî*'nin hem eski hem de yeni Mukaddimesine değinmesinin yanı sıra ünlü İsharat Şerhi'nin ikinci cildinin sonunda (s. 420-421) da Kuhistan'da geçirdiği günlere değinmektedir. Ayrıca yazarın sürekli referans gösterdiği Minovî ve Haydarî bile *Miyaru'l-Eş'ar*'ı (649), *Esasu'l-Iktibas*'ı (642), *Şerh-i İsharat*'ı (640), İsmailîlerin yanında iken yazdığını belirtmektedir. Üstelik ünlü astronomi eseri "*Risale-i Muiniye*"yi ve onun şerhi olan "*Hall-i Müşkilât-ı Muiniye*"yi adlarından anlaşılacağı üzere ve eserlerin girişinde de belirtildiği gibi Nâsiruddin Muhtesem'in oğlu

Ebu's-Şems Muiniddin için yazmıştır. Bu gerçeklere rağmen yine de "Tusî, kitap yazmaya, Moğolların hizmetine girdikten sonra başladı." diyebiliyorsa, söyleyecek sözümüz yok.

7- Sayın Bayram, Afyon Karahisar nüshasının H. 633 yılında yazıldığı bilgisinden hareketle, Tusî'nin bu eseri bu tarihte yazmış olamayacağı, çünkü Tusî'nin 30 yıl sonra esere bir bölüm ilave ettiğini, yine 30 yıl sonra Mukaddimeyi yazdığını söylemektedir. Bayram birbirinden alakasız üç olayı yan yana getirerek intihal iddiasını delillendirmeye çalışmaktadır. Minovî nüshasındaki Mukaddime'yi asıl Mukaddime diye takdim ediyor ki bu isabetsizdir, çünkü Minovî bunu Mukaddime'nin yeni ve son şekli olarak yayınlıyor. Mukaddime'nin ilk şekli M. Müderrisi'nin anılan eserinde yer alıyor, dileyen karşılaştırabilir.

Çelişkiler bununla da bitmiyor. Esere 30 yıl sonra eklenen bölüm, Tusî'nin bizzat 663 yılı diyerek kaydettiği tarihte, İsmailîler sonrası hükümdarlarından Abdülaziz Nişaburi'nin ricası üzerine yazılan bir bölümdür. (Farsça baskısı: s. 236) Bu sırada zaten ilk Mukaddime çıkarılıp bu yeni Mukaddime yazılmıştır. Tusî de kitaptan eskisinin çıkarılıp bu yeni Mukaddime'nin eklenmesini talep etmektedir. Bu alenî talebin, kitapta tahrif isteği imiş gibi yansıtılması tuhaftır. Asıl çelişki şudur: Bayram, hem 30 yıl sonra yazılan Mukaddime'yi asıl, yani ilk Mukaddime diye sunuyor, hem de yine 30 yıl sonra eklenen bir bölümden bahsediyor.

8- Mikail Bayram diyor ki: "*Ahlâk-ı Nasirî'nin yazarı eserinde başka eserlerine göndermeler yapmaktadır. Bu göndermelerden biri anatomiye dair olan Teşrih veya İlmu't-Teşrih adlı tıbbî eserdir. Bu eser doktor olan Ahi Evren Hâce Nasiruddin'in tıp ilmine dair eseridir.*" Bir defa, Tusî sözü edilen yerde (Tahran, s. 140; Ankara, s. 151) kendi eserine gönder-

me yapmıyor, üçüncü şahıstan bahsediyor. "Teşrih yazarı ve Menafi-i Aza müellifi" diyor. Burada özetle denilen şudur: Sözkonusu eserlerin yazarları, insan bedenini ve karakterini açıklamak için binlerce sayfa yazı yazmışlar fakat, insanın karmaşık tabiatı sebebiyle bunu başaramamışlardır. Bu pasajdan, Tusî'nin o kitapları kendisine mâlettiği anlaşılmıyor; aksine Âhî Evren iddiasını tekzip ediyor. Çünkü, Âhî Evren kendisinden 3. tekil şahıs olarak bahsedip eleştirmiş olamazdı. Ayrıca biz burada, anılan kitapların Ahi Evren'e aidiyetini tartışmıyoruz, sadece Bayram'ın sunuş ve isnat şeklindeki çarpıtmasına dikkat çekiyoruz.

9- Ahi Evren'in yılanlar konusunda uzman olmasından hareket ederek, Ahlâk-ı Nasirî'de geçen (Tahran, s. 249; Ankara, s. 244) yılanlar benzetmesini "Kitab-ı Efaî" (Yılanlar Kitabı) kitabına gönderme yapıyor gibi sunmaktadır. Burada asla "Kitab-ı Efaî" denmiyor. İfade şöyle: "Yılanlar hakkında söylediğimiz gibi" (Farsçası: Çenan ki der efâi goftim) Nasiruddin Tusî, yılanlar, insan anatomisi ve toplumda yaygın olan sanatlar hakkında söz edemeyecek kadar cahil birisi mi? Tıp, Tusî'nin özel ihtisas alanı değildir ama, bu alanda yazdığı birkaç risale ve İbn Sina'nın Kanun fi't-Tıb eseri üzerine tıp ve astronomi bilgini (çağdaşı ve öğrencisi) Kutbuddin Şirâzî (ö. 1311) ile yaptığı müzakereler bilinmektedir. (Sergozeşt, s. 144-146)

Bayram, Ahi Evren'in *Letaif-i Gıyasiye*'de "İnsan Uzuvarının Faydaları" adlı bir bölüm yazdığını, buna Ahlâk-ı Nasirî'de atıfta bulunduğunu belirtir ki buna 8 nolu maddede değindik. Tuhaf olan, Bayram'ın şu sözüdür: "Tusî bunu da eserden çıkarmayı akıl etmemiştir." Tusî, Bayram'ın isnat ettiği gibi, Ahi Evren'e ait bir ahlâk kitabını intihal yoluyla kendisine nisbet etmediği için böyle bir teşebbüse ihtiyacı olmamıştır. Kimin kitabından hangi eserin adını

çıkarsın. Tusî, "Teşrih" ve "Menafi-i Âzâ" kitaplarını kendisine mal etmiyor, orada, "Bu eserlerin yazarları diyor ki" diyerek atıf yapıyor.

10- Bayram, Ahlâk-ı Nasirî'de Halife Ebu Bekir'den övgüyle sözedilmiş olmasını (Tahran; s. 159, Ankara, s. 167) bu eserin Tusî'ye ait olamayacağını delili olarak kabul ediyor. Burada Ebu Bekir'in övüldüğü yok. Sadece, ondan bir söz naklediyor. Ebu Bekir'in isminin geçmesi, bu eserin Tusî'ye ait olmadığına delil getirilemeyeceği gibi, Ahi Evren'e ait olduğuna da asla delil getirilemez. Kaldı ki, Nasiruddin Tusî, mutaassıp bir Şîî değildir. O, Safevilerden itibaren kemikleştiği şekilde Ehl-i

Ebu Bekir'in isminin geçmesi, bu eserin Tusî'ye ait olmadığına delil getirilemeyeceği gibi, Ahi Evren'e ait olduğuna da asla delil getirilemez. Kaldı ki, Nasiruddin Tusî, mutaassıp bir Şîî değildir.

Sünnete ve sahabilere soğuk bakan bir Şîî değildir. Eflatun'dan, Aristo'dan, Calinus'tan, Fisagor'dan örnekler veren bir Müslüman filozof Ebu Bekir'den niçin örnek vermesin? Üstelik bir filozof asla dar mezhep kalıpları içinde hareket etmez.

11- Mikail Bayram, Ahi Evren'in, *Letaif-i Gıyasiye* adlı eserinde kendi ahlâk kitabına gönderme yaptığını söylüyor. Bu eseri görmediğimiz için naklettiği hususla ilgili görüş belirte-meyeceğiz, olabilir. Ahi Evren'in bir ahlâk kitabı bulunabilir, ama bu kitabın, Tusî'ye ait olduğu yüzyıllardır bilinen, böyle olmadığına dair hiçbir şüphe olmayan, hiçbir zamanda Ahi Evren'e edilmemiş olan Ahlak-ı Nasirî olduğu iddia edilemez.

12- Mikail Bayram, Ahlâk-ı Nasirî'de (Tahran, s. 136, Ankara, s. 148) hitafetin gerekliliği sa-

vunulduğu için bu kitabın Tusî'ye ait olamayacağına hükmediyor. Çünkü diyor, Tusî, Sünnî olan Abbasî hilafetine karşıydı, bundan dolayı o böyle bir sözü söyleyemez. Birincisi, Tusî kitabında Abbasi halifeliği demiyor zaten, genel olarak adaleti sağlamak için ilahî yasanın halifeliğinden bahsediyor. Hangi kelimenin hangi mezhep mensuplarına mübah, hangilerine yasak olduğunu ayıklayacak kadar işi çığırından çıkarırsak Müslümanların bilim ve felsefede altın çağlarını yaşadığı 9-14. yüzyılları asla kavrayamaz ve izah edemeyiz. Abbasîler, tarihinin kimi dönemlerinde Mutezili, kimi dönemlerinde Şîî, kimi dönemlerinde de Sünnî eğilimi resmîleştirdi. Bu, genellikle halifeden halifeye değişti, süregiden bir mezhebî anlayış asla uzun süre yaşamadı. Peki, Abbasîleri Sünnîliğin kalesi olarak görenler, son Abbasî veziri İbn Akamî'nin ki Tusî'nin yakın dostudur, aslında bir Şîî olduğunu biliyorlar mı? Selçukluların bile tam olarak Sünnî bir devlet olduğu söylenemez. Şîî ve Sünnî kültürün bir arada yaşadığı bir kültür atmosferi vardır, Selçuklular döneminde.

13- Bayram, *Ahlâk-ı Nasırî*'nin "Ülke Yönetimi" bölümünün ilk faslında Ahîliğin usul ve erkanının anlatıldığını söylüyor. Bu faslın başlığı "Medeniyete ihtiyacın sebebi"dir. Tusî toplumsal hayatın ve dolayısıyla siyasetin zorunluluğunu açıklar, burada. Meslekler, sanatlar ve değişik eğilimler hakkında söz söyleyebilmek için illa Ahi Teşkilatı reisi Ahi Evren olmak gerekmez, herhalde. Kaldı ki bu faslında Ahi Teşkilatını bırakın, Ahi kelimesinin bile sözü edilmez. 13. Yüzyıl İran ve Anadolu- su birbirine bugünkünden daha çok benzeyen bir kültür ve medeniyet dokusuna sahiptir. Konuyu bu yönüyle incelemek özel bir çalışmayı gerektirir.

14- Bayram, Tusî'nin Sünnî-Eş'arî kelamcısı Fahreddin Razî'yi eleştirmesine rağmen *Ahlâk-ı Nasırî*'de onu medhettiğini ve ondan fay-

dalandığını, kendisinden faydalandığını ileri sürüyor. Öyle anlaşılıyor ki Mikail Bayram, *Ahlâk-ı Nasırî*'yi hiç okumadan yazmış bu tenkid. Kitabın hiçbir yerinde Razi'nin ismi geçmez, ona ait olduğu anlaşılacak biçimde hiçbir görüş nakledilmez. Razi'nin adı ve görüşleri açıkça belirtilseydi bile bu, yarırganmayı hak etmezdi. Tusî, Sünnî Razi'den, Râzi de Şîî İbn Sina'dan istifade etmiştir. Razi'nin İbn Sina'ya ait *İşarât ve Tenbihat* ile *Uyunu'l-Hikme* kitaplarını şerh ettiği, *İşarât* ile ilgili, özet mahiyetinde *Lübâbu'l-İşarât* adlı bir eser yazdığı İslâm ilim tarihinin bilinen bir gerçektir. Tusî'nin ise kendi *İşarât* şerhi içinde Razi'nin şerhini şerhettiğini, onun *Muhassal* adlı ünlü kelam kitabını "*Telhisu'l-Muhassal*" adlı meşhur eseriyle açıkladığını biliyoruz. Sünnî Osmanlı medreselerinde Tusî'nin meşhur kelam kitabı "*Kitabu't-Tecrid*"ın (*Tecridu'l-İtikad*) üzerine şerhler ve haşiyeler yazılarak okutulduğunu da biliyoruz. Tusî'nin, Mevlana'nın, Konevî'nin, Kayserî'nin yaşadığı yüzyıllarda alimler mezhep takıntısına sahip değildi.

Tusî'nin hem "*Tecridu'l-İtikad*" hem de "Ağaz" ve "Encam" adlı kelam kitaplarını bile keyfi olarak Ahi Evren'e maleden bir araştırmacıya söylenebilecek fazla birşey olmasa gerektir. İlim çevreleri galiba suskun kalarak ona cevap vermeyi tercih etmiş olmalı. ■

dipnotlar

- * Müderris Razavî "*Ahval-i ve Âsar-i Hâce*" adlı kitabında Tusî'ye nisbet edilen 168 adet eseri, isnadları ve içerikleriyle incelemiştir. Ayrıca Numan Hani de "*Mesailu'l-Hılâf Beyne'r-Râzi ve't-Tusî*" adlı eserinde Tusî'ye nisbet edilen 274 adet eseri, bütün isnad ve iddialarla beraber incelemiştir. Her iki kaynakta da böyle bir esere rastlamadık.